

Kuvendi i Dytë i Studimeve Arbëreshe

“Mbijetesa e arbërishtes në shekullin XXI”
- forum mes aktorëve kryesorë
Tiranë, 4-5 shtator 2023

Libri i Abstrakteve

Qendra e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët

Tema: Mbijetesa e arbërishtes në shekullin XXI - forum mes aktorëve kryesorë

Pas Kuvendit I të Studimeve Arbëreshe, disa konferencave në tema më specifike, kërkimeve kryer gjatë kësaj periudhe, përfshi edhe ekspeditat në terren (2022), QSPA organizon *Kuvendin II të Studimeve Arbëreshe* në 4-5 Shtator 2023, në Tiranë, i cili vjen si nevojë në lidhje me:

- i) shqetësimet e gjuhëtarëve në nivel europian e më gjerë për kërcënimin real mbi gjuhët e minoriteteve dhe diasporave historike;
- ii) preokupimin konkret për rrjedhat e arbërishtes veçanërisht në dekadat e fundit;
- iii) një diskutim dhe bashkërendim nga afër me të gjithë aktorët, për të ndarë dhe vlerësuar përvojën dhe ekspertizën e deritanishme;
- iv) koordinimin dhe ndërtimin e bashkëpunimit me institucionet europiane dhe ndërkombëtare në favor të ruajtjes dhe mbështetjes për arbërishten.

Në fillim të viteve 1990', gjuhëtarët konstatuan ritme të përshpejtuara të humbjes së gjuhëve minoritare, që më pas e përcaktuan si *katastrofa gjuhësore*. Deri në vitin 2100, mendohet so do të jenë shuar 50 deri 80 për qind e gjuhëve të botës. Kjo tendencë ka vijuar të konfirmohet, me ndryshime të vogla, edhe në vitet që vijuan. Por ndërkohë, kanë filluar edhe përpjekjet e organizuara për të përballuar këtë kërcënim. Në nivel ndërkombëtar, ka një numër të madh institucionesh, gjuhëtarësh dhe studiuesish që janë përfshirë në këtë nëndegë të re të gjuhësisë, ka rrjete shkencore ndërkombëtare dhe grupe konferencash te rregullta. UNESCO ka treguar gjithashtu vëmendjen e veta nëpërmjet dokumenteve dhe studimeve për sa më sipër. Në *Atlasin e Gjuhëve të Rrezikuara*, arbërishtja figuron si gjuhë *definitivisht e rrezikuar*. Për shkak interesit tepër të madh, kërcënimin gjithnjë e më të dukshëm, studimeve dhe vëmendjes speciale, edhe Këshilli i Europës hartoi dhe miratoi në 1998 *Kartën Europiane të Gjuhëve Minoritare e Rajonale*¹, dhe *Konventën Kornizë për Mbrojtjen e Minoriteteve Kombëtare*².

Është bërë mëse e qartë që koha po kalon me shpejtësi dhe po ngushtohet hapësira dhe shanset për të ndërtuar politika gjuhësore për mbijetesën e gjuhës. Studimet për arbërishten në përgjithësi kanë qenë të pakta dhe një diskutim në shkallë të gjerë është një nevojë imediate. Ne synojmë që kjo konferencë të inkurajojë diskutimin e gjerë, vlerësimin e sfidës së mbijetesës, si dhe sa lidhet me sfidën globale të krizës së gjuhëve minoritare, qasjen e Europës për të mos qëndruar pasivë, pesimistë apo indiferentë. Me synimin për të rifituar kohën, gjetjet dhe qasjet kërkimore të sotme, *Kuvendi fton studiues vendas dhe ndërkombëtarë që kanë njohje dhe kanë kryer kërkime në lidhje me vlerësimin e gjendjes aktuale të arbërishtes, aktorë të rëndësishëm të politikëbërjes, aktorët brenda komunitetit arbëresh: profesorë, studiues në institucione të specializuara apo studiues amatorë, aktivistë, përfaqësues të pushtetit lokal, mësues dhe aktivistë.*

Impakti i synuar është që aktorët e interesuar, kryesisht mes komunitetit arbëresh, institucionet italiane, studiuesit vendas e të huaj, institucionet shqiptare në sferën politikëbërëse apo akademike, të mund të shohin dhe vlerësojnë të dhënat dhe gjetjet nga studime të deritanishme,

¹ <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages>

² <https://www.coe.int/en/web/minorities/home>

nga modelet që ka konceptuar bota shkencore dhe fillojë përpjekjet – duke filluar nga përgatitja e politikave gjuhësore për mbështetjen e arbërishtes (dhe varianteve të shqipes që kërcënohen), deri te veprimet dhe hapat konkrete për shkollimin e arbërishtes, dhe në arbërisht, si një hap i domosdoshëm për mbijetesën e gjuhës, mbrojtjen dhe më pas zgjerimin e sferave të përdorimit të gjuhës, inkurajimit të iniciativave, sidomos nëpërmjet teknologjive të reja, garantimit të hapësirës në media dhe në komunikimin masiv, në rrjete sociale, etj.

**“Gjuha e zemrës” ka nevojë për një zemër që rreh
– rasti i arbërishtes në shekullin e 21-të**

Eda Derhemi, *Universiteti i Illinois në Urbana Champaign*

Prezantimi fokusohet në veçoritë e gjuhës arbëreshe sot në Itali nga këndvështrimi i teorisë së gjuhëve të rrezikuara. Në të theksohet vitaliteti unik i arbërishtes përkundër gjithë gjasave rrethanore, dhe, bazuar në gjendjen e sotme, ekstrapolohet hipotetikisht mbi zhvillimet e ardhme. Shqyrtimi gjuhësor synon varietetet e arbërishtes, si lidhen me gjuhët e tjera të pakicave në Itali, si dhe me gjuhë të tjera të ngjashme (si arvanitishtja në Greqi), duke analizuar rolin që kanë luajtur institucione të ndryshme për gjendjen aktuale të mirëmbajtjes së këtyre gjuhëve. A mund të bëjë diçka më shumë Italia për të ruajtur diversitetin e saj të çmuar gjuhësor? A mund të ndihmojë shteti shqiptar? A është shqipja një gjuhë që mund të ndihmojë procesin e rigjallërimit në ndonjë mënyrë? A do të dëgjohet arbërisht në Sicili, Kalabri apo Bazilikatë në vitin 2090? Ose, guxoj të pyes, do ta flasin ende në 2090?

BIO: Eda Derhemi është Professore e Asociuar në Departamentin e Frengjishtes dhe Italishtes në Universitetin e Illinois-it në Urbana-Champaign. Ajo kreu studimet universitare për Gjuhë dhe Letërsi Shqipe në Universitetin e Tiranës, Shqipëri, ku më pas dha mësim për pesë vjet para se të linte vendin në vitin 1990. Pasi jetoi dhe punoi për pesë vjet në Itali, në fusha që jo gjithnjë kishin fatin të lidheshin me gjuhësinë, ajo u vendos në SHBA dhe rinisi atje studimet pasuniversitare në Illinois (UIUC) ku përfundoi një master në Gjuhësi dhe një Ph.D. në Komunikim. Në vitin 2001, ndërsa po përfundonte doktoraturën në Illinois, ajo kreu praktikën duke punuar në gjuhët dhe kulturat indigjene në botë, pranë Zyrës së Menaxhimit dhe Transformimit Social në UNESCO në Paris. Në vitin 2007 ajo kreu një vit kërkimi postdoktoral në Shqipëri dhe Kosovë, pas një burse nga IREX për punën në përfaqësimin gjuhësor të konfliktit etnik në mediat kosovare. Në vitin 2014 ajo mori një grant si studiuese e Fulbright për punë në terren dhe mësimdhënie në Shqipëri mbi gjuhën dhe propagandën. Në vitet e fundit prof. Derhemi ka dhënë lëndë me fokus në aspektet sociologjike dhe sociolinguistike të përdorimit gjuhësor në kushte stresi gjuhësor e kultural të komunitetit folës, si “Rrezikimi gjuhësor”, “Gjuha dhe pakicat në Evropë”, “Gjuhët dhe kulturat e Mesdheut” dhe “Ndryshimet gjuhësore dhe sociolinguistike në Ballkan”. shkruan rregullisht opinione gjuhësore, kulturore dhe politike për mediat në Shqipëri, sidomos për Revistën Peizazhe të Fjalës. Arbërishtja ka tërhequr vëmendjen e saj që në kohën kur sapo kish emigruar në Itali. Ky interes ka vazhduar i pandërprerë, dhe në vitet e fundit është bashkëlidhur me interesat e saj ndaj një simotre që jeton pangjashëm me arbërishten, gjuhës së arvanitëve. Interesat e Derhemit në krahasimin e këtyre dy gjuhëve janë të natyrës sociolinguistike dhe të sociologjisë së gjuhës. Professore Derhemi ka botuar dhjetëra artikuj shkencorë, dhe ka udhëhequr botimin e disa volumeve shkencore. Në mars të këtij viti doli nga shtëpia botuese prestigjioze Routledge, vëllimi "Gjuhët e rrezikuara në shekullin e 21të" (Routledge. 2023). Tani Derhemi është duke punuar për një vëllim të kontraktuar nga Brill, "Gjuhët e rrezikuara dhe diaspora".

Çështje të hapura të kontestimit gjuhësor në Itali
Gjuhët rajonale dhe minoritare në Itali si gjuhë të kontestuara
Federico Gobbo, *Universiteti i Amsterdimit*

Panorama e gjuhëve jodominuese në Itali është e pasur dhe e larmishme, si në aspektet e tyre përkatëse institucionale ashtu edhe në profilet sociolinguistike. Në aspektin institucional, Ligji 482/1999, me dritat dhe hijet e tij -- ishte një pikë kthese në njohjen e Italisë si një vend shumëgjuhësh, për të mos përmendur debatet e vazhdueshme pas shumë dekadash. Megjithatë, aspektet institucionale janë thelbësore, por të pamjaftueshme për të ruajtur, ruajtur dhe promovuar gjuhët jo-dominuese në Itali dhe më gjerë. Transmetimi ndër breza është thelbësor dhe mund të garantohet vetëm me angazhimin e komuniteteve që praktikojnë dhe mbështesin gjuhët përkatëse. Në këtë prezantim, nocioni i gjuhëve të kontestuara do të sqarohet si një pikënisje për një diskutim të mëvonshëm për të theksuar rëndësinë e qëndrimeve dhe besimeve në njohjen e një gjuhe si të tillë dhe jo si "dialeto", "patois", "zhargon", apo etiketa të tjera mashtruese dhe poshtëruese. Pas paraqitjes së disa studimeve themelore të rasteve të gjuhëve të kontestuara në Itali, Evropë dhe më gjerë, prezantimi do të nxjerrë në pah variablat thelbësore sociolinguistike për të përcaktuar nivelet e kontestimit gjuhësor që e bëjnë një gjuhë - për fat të keq - të kontestuar; në veçanti do të prezantohet nocioni i *kontestimit të pjesshëm*. Kjo synon të ftojë një diskutim për të aplikuar nocionin e kontestimit të gjuhës tek arbëreshët, për të nxitur mbijetesën e arbërishtes në shekullin e 21-të.

BIO: Federico GOBBO është profesor në Universitetin e Amsterdimit specializuar në Interlinguistikë dhe Esperanto. Ai ka qenë Profesor Vizitues në Universitetin e Torinos në Itali dhe në Universitetin Nanjing në Kinë. Ai merr pjesë në projekte të ndryshme të financuara nga BE-ja në udhëkryqin ku ndërthuren sociolinguistika dhe kthesa dixhitale, në veçanti Gjuha në epokën e makinës njerëzore (LITHME, ende aktiv) dhe Lëvizja dhe Përfshirja në Europën Shumëgjuhëshe (MIME, përfunduar).

Ai mbrojti doktoraturën në Shkenca Kompjuterike, në vitin 2009 në Universitetin e Insubria (Varese-Como, Itali), me një disertacion mbi gramatikat konstruktive apozicionale (CxAdGrams). Interesat e tij kryesore kërkimore janë Politika dhe Planifikimi Gjuhësor (në veçanti: Ndërgjuhësia, Studimet e Esperantos, Gjuhët e Kontestuara, Lëvizja dhe Shumëgjuhësia); Gjuhësia konstruktive (në veçanti: Argumentimi apozitiv, Përvetësimi i gjuhës në metodën Montessori); Filozofia e Ideve (në veçanti: Filozofia e Informacionit). Botimet e tij kanë dalë në disa gjuhë, kryesisht në anglisht, italisht, esperanto (sipas rëndësisë).

Politika gjuhësore dhe planifikimi gjuhësor për zhvillim kombëtar: shembuj aziatikë

David Bradley, *Universiteti La Trobe, Australi*
President, Comité International Permanent des Linguistes

Mbijetesa dhe zhvillimi i vazhdueshëm i gjuhës arbëreshe në të ardhmen sigurohet, si një gjuhë që ka status kombëtar dhe zyrtar në dy vende, përmes një diaspore të konsiderueshme siç ka ndodhur në kombet përreth dhe përmes një diaspore edhe më të largët siç ka ndodhur në të gjithë vendet në botën e zhvilluar. Unë do të diskutoj disa nga mënyrat në të cilat politika gjuhësore dhe planifikimi gjuhësor mund të jenë të dobishëm në nxitjen e kësaj mbijetese, duke përdorur shembuj nga përvoja ime në Azi.

Politika gjuhësore është aktiviteti nga lart-poshtë i kryer nga qeveritë dhe organet zyrtare, të tilla si përzgjedhja, kodifikimi dhe zhvillimi i një varieteti standard, dhe përhapja e tij përmes arsimit, medias dhe jetës kombëtare. Planifikimi i gjuhës është aktiviteti nga poshtë-lart i hartimit dhe reformimit të drejtshkrimit, dokumentimit të letërsisë tradicionale gojore dhe të tjera dhe zgjerimit të fjalorit dhe zhanreve; planifikimi gjuhësor kryhet në mënyrën më të përshtatshme nga gjuhëtarët, duke punuar ngushtë me komunitetin dhe ekspertë të tjerë. Në disa vende, të dy funksionet kombinohen në një organ zyrtar të politikës gjuhësore si Instituti Mbretëror në Tajlandë ose Dewan Bahasa dan Pustaka në Malajzi.

Çelësi i vitalitetit të gjuhës është një identitet i fortë i dallueshëm, i mbështetur nga qëndrimet pozitive për gjuhën. Tajlanda ka një Komision Kombëtar të Identitetit; që para pavarësisë, Indonezia ka pasur filozofinë kombëtare Pancasila, një nga pesë shtyllat e së cilës është gjuha kombëtare unifikuese, indonezishja. Politika e suksesshme gjuhësore dhe planifikimi gjuhësor janë vendimtare këtu, për të udhëhequr, mbështetur dhe përgjigjur pikëpamjeve popullore.

Në përgjithësi, reforma drejtshkrimore dhe zgjerimi i fjalorit duhet bërë me shumë kujdes, vetëm kur është absolutisht e nevojshme, për të shmangur ndërprerjet brenda komunitetit dhe në materialet e botuara në gjuhë. Kina jep një shembull: reforma e karaktereve kineze e ndërmarrë në Kinë në mesin e viteve 1950 eliminoi shumicën e karaktereve dhe thjeshtoi rreth 40 për qind të karaktereve të mbetura. Ndërsa kjo reduktoi detyrën e nxënësve, ajo ndau gjithashtu komunitetin kinez në mbarë botën dhe ndau kinezët nga letërsia dhe historia e tyre tradicionale. Kjo gjithashtu shkëputi Kinën nga Japonia, Koreja dhe Vietnam, me traditën e tyre të vazhdueshme të përdorimit të karaktereve tradicionale kineze për disa qëllime.

Prania e dialekteve (në kuptimin gjuhësor: nënvarietet lokale të kuptueshme reciproke të së njëjtës gjuhë) është universale; në disa vende këto vlerësohen dhe mbështeten në nivel rajonal, ndërsa gjuha kombëtare po zgjerohet për t'i zëvendësuar ato në disa zona dhe disa fusha. Dialektet janë pjesë e historisë dhe pasurisë së një gjuhe dhe duhet të dokumentohen me kujdes dhe të respektohen tërësisht; kjo duhet të jetë gjithashtu pjesë e një procesi të planifikimit gjuhësor, duke mbajtur një qëndrim pozitiv ndaj diversitetit të brendshëm të një gjuhe. Kjo shpesh nuk respektohet në shumë kombe gjatë procesit të zhvillimit, por shumë prej tyre pendohen për këtë më vonë, kur dialektet rrezikohen ose pushojnë së përdoruri.

Një çështje tjetër është ruajtja dhe zhvillimi i një gjuhe në diasporën e saj. Është shumë e rëndësishme të nxitet përdorimi i vazhdueshëm i gjuhës në diasporën e afërt dhe të largët përmes kontakteve zyrtare dhe private dhe mbështetjes për edukimin e duhur gjuhësor dhe aktivitetet

kulturore, pa stigmatizuar varietetet e të folurit të diasporës për dallimet e tyre nga standardi. Në rastin e një gjuhë transnacionale, standardi mund të përqendrohet në një komb burimor origjinal, ose mund të jetë pluricentrik, si në rastin e kinezëve në Kinë, Singapor dhe Tajvan.

Politika gjuhësore dhe planifikimi gjuhësor janë thelbësore për zhvillimin e vazhdueshëm kombëtar, dhe kështu duhet të jenë

BIO: Prof. David Bradley ka dhënë një kontribut të madh në dokumentacionin dhe studimin sociolinguistik të shumë gjuhëve të Azisë, dhe në punën për gjuhët e rrezikuara; veçanërisht në punën me komunitete të ndryshme për të ruajtur dhe rigjallëruar gjuhët e tyre. Ai gjithashtu ka trajnuar dhe mbështetur shumë studiues për të bërë punë të ngjashme në mbarë botën. Ai ka kontribute thelbësore në teorinë gjuhësore, veçanërisht në lidhje me politikën gjuhësore dhe rrezikimin e gjuhës, dhe ka marrë shumë role udhëheqëse në këtë disiplinë, veçanërisht si President i Komitetit Ndërkombëtar të Gjuhësorëve të Përhershëm të UNESCO-s (CIPL).

Pozicionet aktuale:

Profesor Emeritus i Gjuhësisë, Universiteti La Trobe

President, Komiteti Ndërkombëtar i Përhershëm i Linguistëve, i UNESCO-s, 2014-2024

Anëtar i Akademisë së Shkencave Sociale në Australi dhe Akademisë Australiane të Shkencave Humane

Redaktor i revistës shkencore *Linguistics of the Tibeto-Burman Area*, si dhe i shtatë bordeve të tjera redaktuese

Profesor Nderi në Universitetin Kombëtar Australian dhe në disa universitete në Kinë.

Korniza për vlerësimin e niveleve të rrezikshmërisë - çështje dhe sfida
Christopher Moseley, *SSEES – University College London*

Punimi përpiqet të eksplorojë matjet e ndryshme të vitalitetit gjuhësor të aplikuara në gjuhët në mbarë botën, të cilat janë analizuar gjatë përgatitjes së Atlasit Botëror të Gjuhëve të UNESCO-s, i cili evoluoi nga Atlasi i UNESCO-s për Gjuhët e Rrezikuara në Botë (2010). Atlasi i ri është ende duke u përpunuar, por gjetjet e autorëve, përfshirë edhe të miat, janë mbledhur në një vëllim të planifikuar, me titull *Raporti Botëror mbi Gjuhët*. Ky vëllim tani është lënë në sirtar.

Disa gjuhë fitojnë vitalitet ndërsa gjuhë të tjera humbasin vitalitetin. Vitaliteti i gjuhës është një masë e zhvilluar për të vlerësuar shkallën në të cilën përdoret një gjuhë dhe perspektivat e saj për qëndrueshmëri afatgjatë. Në vlerësimin e vitalitetit të gjuhës merren në konsideratë shumë faktorë. Gjithashtu, ndër vite, janë propozuar shumë qasje për vlerësimin e vitalitetit të gjuhës. Këto përfshijnë shkallën e segmentuar të Fishman (1991) për ndërprerjen e transmetimit të gjuhës mes brezave (Graded Intergenerational Disruption Scale) dhe shkallën e segmentuar të zgjeruar për ndërprerjen e transmetimit të gjuhës mes brezave (Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale - EGIDS) e zhvilluar nga Lewis dhe Simons (2010) bazuar në propozimin e Fishman. UNESCO (2003) propozoi Indeksin e Vitalitetit dhe Rrezikimit të Gjuhës bazuar në nëntë faktorë, i cili është në thelb të Atlasit të Gjuhëve të Botës në Rrezik (Wurm, 1996, 2001; Moseley, 2010). Indeksi i rrezikimit të gjuhës është zhvilluar nga Projekti i Gjuhëve të Rrezikuara (Lee dhe Van Way, 2016, 2018) dhe fokusohet në numrin e përdoruesve të një gjuhe dhe brezat të cilëve ata i përkasin.

Përshkruesit thelbësorë për të vlerësuar shkallën e rrezikimit të një gjuhe të renditur sipas përparësisë së tyre janë

- përdorimi i gjuhës brez pas brezi
- kompetenca gjuhësore e përdoruesve
- përqindja e përdoruesve brenda komunitetit të referencës
- përqindja e përdoruesve dixhitalë brenda komunitetit të referencës
- shtrirja e gjuhës

Kumtesa vijon të vlerësojë këta përshkrues për sa i përket vitalitetit gjuhësor.

BIO: Chris Moseley u diplomua në UCL SSEES, dhe ka kryer studimet Master në gjuhësinë Baltiko-Finike me kohë të pjesshme ndërsa punonte për BBC Monitoring, një degë e Shërbimit Botëror, duke u diplomuar në 1993. Interesi i tij kërkimor është në gjuhët e reja të shkruara dhe krijimi i ortografive që u përshtaten atyre. Ai është gjithashtu i interesuar në gjeografinë gjuhësore dhe është duke bashkë-redaktuar edicionin e tretë të Atlasit Routledge të Gjuhëve të Botës. Për UNESCO-n ai ka redaktuar Atlasin e Gjuhëve të Botës që Rrezikohen të Zhduken. Ai është gjithashtu anëtar themelues i Fondacionit për Gjuhët e Rrezikuara dhe ka qenë redaktor i revistës së tij.

Sfidat për gjuhët e rrezikuara sot

Salem Mezhoud, *Fondacioni për Gjuhët e Rrezikuara*

Koncepti i rrezikimit të gjuhës, ose më saktë, ai i gjuhëve të rrezikuara është bërë i njohur në mbarë botën në dekadat e fundit, kryesisht falë studimeve dhe kërkimeve shkencore, si edhe nismave praktike. Por, a ka sjellë kjo rritje e ndërgjegjësimit hapa të rëndësishëm drejt një zgjidhje për problemin? Dokumentimi i gjuhëve të kërcënuara, vlerësimi i niveleve dhe shkallëve të rrezikimit të gjuhës, kanë inkurajuar organizatat dhe komunitetet që të punojnë në drejtim të ruajtjes së gjuhës dhe, së fundmi, për rigjallërimin e gjuhëve shumë të rrezikuara dhe parandalimin e zhdukjes së gjuhëve. Megjithatë, pavarësisht këtyre zhvillimeve, problemi është ende i mprehtë dhe shkalla e rrezikimit të gjuhëve nuk ka ndryshuar në ndonjë mënyrë të dukshme. Edhe pse progresi është real, po ashtu janë edhe sfidat. Sfidat për arbëreshët nuk ndryshojnë nga ato të gjuhëve të tjera të rrezikuara.

Pothuajse sipas përkufizimit, gjuhët e rrezikuara janë gjuhë të pakicës ose indigjene. Humbja e gjuhës së tyre, domethënë një pjesë thelbësore e identitetit të tyre, është një nga arsytet pse anëtarët e një komuniteti bëhen pakicë. Pakicat bëhen të ndjeshme ndaj presioneve të jashtme dhe, si rezultat, vazhdojnë të humbasin gjuhët e tyre. Rrethi vicioz i bën pakicat gjuhësore veçanërisht të cënueshme. Ky është premisa e problemit dhe sfida e tij e parë.

Mekanizmat ndërkombëtarë për mbrojtjen e minoriteteve janë krijuar në periudha të ndryshme gjatë shekullit të kaluar, nga organizata të ndryshme si Lidhja e Kombeve, Kombet e Bashkuara dhe Këshilli i Evropës. Në historinë e gjatë të mbrojtjes së të drejtave të njeriut, e ndër to edhe të drejtave të pakicave, janë bërë konstante aspekte të caktuara të sipërmarrjes përkatëse ligjore, politike dhe socio-kulturore. Këto përfshijnë pranimin dhe refuzimin e parimeve (njëkohësisht ose më pas), revizionizmin, luhatjet politike dhe konkurrencën e vazhdueshme për kontroll. Gjuhët e pakicave/ gjuhët e rrezikuara mund të përfitojnë, por më shpesh vuajnë, nga përhapja e këtyre konstanteve. Kjo ngatërrohet me mungesën e përkufizimeve të pranuar botërisht, e cila përfshin një shumëllojshmëri interpretimesh të asaj që përbën një pakicë, një gjuhë pakicë, një gjuhë kombëtare ose rajonale.

Ekzistenca e një sërë standardesh dhe nismash ndërkombëtare për gjuhën në përgjithësi dhe gjuhët e rrezikuara në veçanti, nuk ka garantuar sukses në parandalimin, ngadalësimin ose ndalimin e rrezikimit të gjuhës. Institucionet ndërkombëtare dhe rajonale nuk përdorin domosdoshmërisht të njëjtat përkufizime, nuk bien dakord për të njëjtat parametra ose, për më tepër, nuk garantojnë angazhimin e plotë të anëtarëve që kanë pranuar e ratifikuar Konventën apo Kartën Europiane në fjalë, duke e bërë kështu detyrën e mbrojtjes së gjuhës së rrezikuar aq sfiduese sa ishte përpara miratimit të normave.

Kontekstet dhe institucionet lokale, rajonale, globale janë thelbësore për suksesin e përpjekjes, por institucionet kanë rolin qendror. Dështimi institucional rrit kërcënimin dhe shton sfidat. Motoja popullore zhvillimore "Vepra në nivel lokal, mendo globalisht" (ose anasjelltas) zbatohet tek iniciativat për gjuhët e rrezikuara. Sfida është të bindësh aktorët dhe palët e interesuara që të angazhohen për të.

Salem Mezhoud është Administrator i Besuar dhe Sekretar Nderi i Fondacionit për Gjuhët e Rrezikuara. Ai është aktualisht një Profesor Vizitor në Shkollën e Çështjeve Globale në King's College, Universiteti i Londrës. Salem ka një sfond multidisiplinar dhe një karrierë të larmishme. Pas formimit të parë në antropologji dhe gjuhësi në universitetet e Londrës dhe Parisit, i specializuar në Afrikën Perëndimore dhe Veriore, ai u bë lektor i sociolinguistikës dhe antropologjisë afrikano-veriore në Sorbonë dhe më pas punoi si gazetar transmetimi me BBC World Service dhe rrjete të tjera, duke shkruar për çështjet ndërkombëtare. Më pas ai punoi për disa OJQ të të Drejtave të Njeriut (Human Rights Watch, Grupi për të Drejtat e Pakicave) përpara se të anëtarësohej në OKB, duke punuar për Zyrën e Komisionerit të Lartë për të Drejtat e Njeriut dhe Zyrën për Koordinimin e Çështjeve Humanitare në Shtabin dhe në terren në Afrikë dhe Azia. Ai gjithashtu ka punuar për UNICEF, ILO dhe UNDP. Ai koordinoi koalicionet e OJQ-ve në OKB për të drejtat e fëmijëve, të drejtat e grave, të drejtat e pakicave dhe indigjenëve. Ai mori pjesë në hartimin e standardeve ndërkombëtare të të drejtave të njeriut si Deklarata e OKB-së për të Drejtat e Popujve Indigjenë.

Ai ka marrë Bursa Kërkimore dhe ka kryer Vizita Studimore në Universitetin e Kolumbias, Qendra Ndërkombëtare për Studiuesit W. Wilson dhe ka shërbyer në bordet e disa OJQ-ve.

Aktivitetet e Qendrës Kërkimore Evropiane Mercator dhe rasti i frizishtes
Cor van der Meer, Qendra Shkencore Evropiane Mercator

Qendra Kërkimore Evropiane Mercator për Shumëgjuhësinë dhe Mësimin e Gjuhëve ndodhet në provincën dygjuhëshe Friesland në Holandë. Si një institucion kërkimor, qendra përdor mundësitë e shkëlqyera që ofron situata e frizishtes si një laborator i gjallë mbi shumëgjuhësinë. Në të njëjtën kohë, Mercator vë në dispozicion të aktorëve përkatës kërkime dhe studime të kohëve të fundit dhe zhvillime interesante nga rajone të tjera në gjuhën e pakicave. Në këtë prezantim do të theksohen disa nga aktivitetet, studimet, kërkimet dhe projektet e qendrës. Për më tepër, ne do të shikojmë situatën e arsimit dhe politikës së gjuhës në Friesland, duke përfshirë një numër shembujsh praktikë që lidhen me çështjet e rigjallërimit, ruajtjes dhe promovimit të gjuhës. Frizishtja është e vetmja gjuhë e njohur plotësisht nga qeveria holandeze përmes Kartës Evropiane për Gjuhët Rajonale dhe Minoritare dhe është zyrtarisht gjuha e dytë shtetërore në Holandë.

BIO: Cor është i diplomuar në sociologji dhe metodologji kërkimore nga Universiteti i Groningenit. Ai është menaxher i Qendrës Kërkimore Mercator për Shumëgjuhësinë dhe Mësimin e Gjuhëve, një institucion i cili i është përkushtuar kërkimit, përvetësimit, qarkullimit dhe aplikimit të njohurive që i shërbejnë diversitetit gjuhësor në Evropë. Van der Meer është ekspert në fushat e shumëgjuhësisë, gjuhëve rajonale dhe të pakicave dhe mësimin të gjuhëve, dhe ka interes në vitalitetin e gjuhës dhe mësimin e gjuhës në moshë të hershme.

Nga dokumentimi gjuhësor tek rivitalizimi: raste në kontekstin evropian

Vera Ferreira, *ELAR*

Fusha e dokumentacionit gjuhësor është zhvilluar dhe maturuar gjatë dy dekadave të fundit. Njohja e mirë e metodologjisë, standardeve dhe tendencave të saj është e rëndësishme për të siguruar dokumentacion cilësor, të qëndrueshëm, me shumë qëllime, inovative si dhe të qëndrueshme dhe rivitalizim të suksesshëm. Kur dokumentimi gjuhësor drejtohet dhe menaxhohet nga komuniteti, bëhet një nga sfidat kryesore në këtë fushë. Nuk është e rëndësishme vetëm të punohet drejtpërdrejt dhe në mënyrë bashkëpunuese me komunitetet që flasin gjuhën minoritare, por edhe të fuqizohen komunitetet që të mund të marrin pjesë në përcaktimin dhe zbatimin e projekteve kërkimore, dhe kështu bëhet e mundur që nevojat dhe interesat e tyre të luajnë një rol vendimtar në atë zbatim.

Në këtë këndvështrim, është gjithashtu e nevojshme të vlerësohet dhe të rimendohet procesi i rivitalizimit, i cili shpesh shihet si një detyrë që duhet kryer nga shkolla dhe në shkollë. Dhënia e përparësisë shkollës mund të ketë një ndikim negativ në ruajtjen e gjuhës në nivel komuniteti, duke marrë parasysh një zhvendosje të mundshme të përgjegjësisë (nga komuniteti në shkollë) që mund të nënkuptojë një fokus i tillë. Kështu, rivitalizimi duhet të jetë një proces nga poshtë-lart, tërësisht i motivuar nga komuniteti; ai duhet të integrohet në jetën e përditshme të komunitetit të të folurit dhe materialet që do të krijohen duhet të bazohen në të dhëna parësore që pasqyrojnë praktikën gjuhësore të komunitetit të të folurit.

Duke paraqitur shembuj konkretë nga komunitetet Minderico, A Fala dhe Mirandese, në këtë prezantim unë do të diskutoj rëndësinë e përdorimit të të dhënave autentike parësore nga projektet e dokumentimit gjuhësor (të drejtuar nga komuniteti) në zhvillimin e strategjive të rivitalizimit nga poshtë-lart.

BIO: Vera Ferreira është një gjuhëtare me përvojë e trajnuar në dokumentacionin gjuhësor dhe kërkimin në terren. Interesat e saj kryesore kërkimore janë në gjuhët evropiane të rrezikuara dhe në lidhjen midis të dhënave dokumentare dhe rigjallërimit të gjuhës. Si studiuese e Seksionit të Depozitimit të ELDP, Vera ofron këshillim dhe trajnim për të gjitha aspektet e dokumentimit gjuhësor, menaxhimit të të dhënave, përgatitjes së meta-datave dhe arkivimit dixhital.

Një e ardhme dixhitale për arbërishten

Claudia Soria, *CNR-Istituto di Linguistica Computazionale "Antonio Zampolli" (CNR-ILC)*

Shpesh supozohet se gjuhët e pakicave dhe të rrezikuara, të quajtura gjithashtu gjuhë me burime të pakta, janë thjesht "gjuhë të përmasave të vogla". Si pasojë, nënkuptohet se zhvillimi dixhital për ato gjuhë thjesht mund të pasqyrohet në kornizat gjuhëve më të mëdha, ndoshta thjesht më të thjeshta. Por nuk është kjo çështja. Në këtë prezantim, do të argumentoj në favor të planifikimit të gjuhës dixhitale të përshtatur me kujdes për nevojat e komuniteteve të gjuhëve të pakicave. Gjithashtu, do të paraqes disa iniciativa dhe instrumente kohët e fundit për të mbështetur komunitetet e folësve në lidhje me planifikimin dhe zbatimin e mjeteve dhe shërbimeve dixhitale gjuhësore.

Claudia Soria është një studiuese në CNR-ILC në sferën e gjuhësisë kompjuterike, me fokus në burimet gjuhësore në të gjithë ciklin e tyre jetësor, nga krijimi të përfaqësimit të vlerësimit. Ajo është një nga autorët e LMF, Lexical Markup Framework, një standard ISO për përfaqësimin e leksikoneve kompjuterike. Interesat e saj kërkimore aktuale lidhen me përdorimin e mjeteve teknologjike, në veçanti Teknologjisë Gjuhësore, për mbrojtjen dhe vlerësimin e diversitetit gjuhësor dhe për të mundësuar mundësi dixhitale për të gjithë. Ajo ishte koordinatore e projektit Erasmus+ "The Digital Language Diversity Project" dhe aktualisht është e përfshirë në mënyrë aktive në disa nisma që kanë të bëjnë me marrëdhëniet midis teknologjisë dhe gjuhëve të pakicave.

Shtrirja e arbëreshëve në Molise nga një këndvështrim diakronik.
Kur strategjitë e rigjallërimit nga poshtë-lart takohen me ato nga lart-poshtë
Carmela Perta, Università G. d'Annunzio, Chieti-Pescara, Italy

Kumtesa shqyrton faktorët që e bëjnë unike një situatë të ruajtjes dhe rigjallërimit të gjuhës, përmes rastit të arbërishtes; një rast i veçantë interesant duke pasur parasysh gjendjen e saj të izoluar nga vendi amë dhe nga pjesa tjetër e komunave arbëreshe në Itali, si dhe kontaktin e thellë me italishten dhe dialektet përreth. Fokusi do të jetë në komunitetet arbëreshe në rajonin e Italisë së Jugut të Molise - përkatësisht Portocannone dhe Ururi – në të cilat unë kam kryer kërkim në terren në një vazhde kohore të vijuar. Së pari do të përvijohet evolucioni diakronik i arbëreshëve. Së dyti, rezultatet do të lexohen nën dritën e ndërhyrjes së shtetit në lidhje me mbrojtjen e pakicave gjuhësore historike dhe të aktiviteteve bazë të kryera nga komuniteti folës arbëresh për të ruajtur dhe rigjallëruar gjuhën etnike.

BIO: Carmela Perta është profesoreshë e Gjuhësisë dhe Sociolinguistikës në Universitetin “G. d’Annunzio” e Chieti-Pescara (Itali). Ndër interesat e saj kërkimore janë çështjet e planifikimit gjuhësor, dinamika e kontaktit gjuhësor në të folur dhe të shkruar dhe aspektet gjuhësore dhe sociolinguistike të gjuhëve të pakicave, me referencë të veçantë për frankoprovincialen dhe arbërishten.

Skenarët për ndryshimin e bjerrjes gjuhësore ndër gjuhët e pakicave në Greqi
Christian Voss, *Humboldt-Universität zu Berlin*

Sot ekzistojnë dy pakica sllavishtfolëse në Greqinë veriore, situata politike dhe sociolinguistike e të cilave është jashtëzakonisht e ndryshme: sllavishtfolësit myslimanë në Trakinë Perëndimore, të cilët u përjashtuan nga shkëmbimi i popullsisë greko-turke të viteve 1920 dhe që atëherë përjetojnë një transnacionalizëm të fortë turk, dhe sllavishtfolësit mes Kastorisë dhe Dramës, të cilët janë pretenduar nga irredentizmi bullgar dhe maqedonas gjatë shekullit të 20-të.

Duke u përballur me një diskurs zyrtar armiqësor dhe madje toksik që mohon pakicat gjuhësore në Greqi deri më sot, këto pakica në vitet 1980-1990 filluan një ringjallje etnike të krahasueshme me lëvizje të ngjashme në Alsace, Flanders, Tirolin Jugor disa dekada më parë. Kumtesa do të analizojë gazetatat, revistat dhe tekstet shkollore të përgatitura nga aktivistët etnikë gjatë 30 viteve të fundit. Pika unike për rastin studimor grek janë burimet e ndryshme gjuhësore të disponueshme për statusin dhe planifikimin e korpusit të varieteteve të pakicave. Edhe zgjedhja e alfabetit (grek, maqedonas ose bullgar cirilik, latin i modifikuar, latin me ortografi turke) në fakt pasqyron bindjet politike. Shumica e aktivistëve etnikë sot janë folës të rinj me sfond urban, që nënkupton problemet e shtrirjes dhe vizibilitetit për popullatën rurale.

Ndërsa lëvizja e ringjalljes në vitet 1980 filloi me një dhe rrjetëzim dhe afirmim të konsoliduar europian me BE (p.sh. hapja e një dege të EBLUL-it në Selanik në 2002), sot lëvizja po lufton me pasojat e krizës financiare greke që nga viti 2010, dhe në përgjithësi, me krizën ekzistenciale dhe desolidarizimin brenda BE-së. Megjithatë, situata e pas Luftës së Ftohtë me detoksifikimin e marrëdhënieve me Bullgarinë, si dhe Marrëveshja e Prespës në vitin 2018 në Maqedoninë e Veriut, kontribuojnë ndjeshëm në vitalitetin e dialekteve sllave në rajon. Pyetja është se deri në ç'masë marrëdhëniet greko-shqiptare në përgjithësi dhe vdekja akute gjuhësore e varieteteve arvanite siç përshkruhet nga Hans-Jürgen Sasse dhe Lukas Tsitsipis kanë ndryshuar në 30 vitet e fundit dhe japin shpresë për perspektiva rivitalizimi.

BIO: Christian Voss është profesor dhe që nga viti 2006, shef i Departamentit për Studimet Sllave Jugore në Universitetin Humboldt në Berlin. Kërkimet e tij janë në ndërfaqen e sociolinguistikës, historiografisë dhe antropologjisë dhe fokusohen në rajonin kufitar greko - sllavo jugor. Ai është studiues kryesor në disa projekte kërkimore, p.sh. “Shkrirja e Kufijve” mbi trafikun e vogël kufitar ndërmjet Republikës së Maqedonisë dhe Greqisë, për çështjet e identitetit mes myslimanëve të Ballkanit, për integrimin gjinor gjuhësor në Kroaci, Serbi dhe Shqipëri, dhe për kufijtë historikë në zonën e kontaktit shqiptaro-maqedonas.

Prania e arbëreshëve në mediat publike dhe private, krijimi dhe transmetimi i programeve televizive kushtuar arbëreshëve dhe krijimi produktiv i zinxhirit të furnizimit.

Demetrio Crucitti, Presidente della Fondazione Salvatore Crucitti Onlus

Ky raport synon të prezantojë aktivitetet e kryera për krijimin e programeve televizive për mbrojtjen e pakicave gjuhësore historike arbëreshe, greke dhe oksitane në Kalabri, në Selinë Rajonale të RAI-t për Kalabrinë. Realizimi dhe transmetimet përkatëse në Dixhitale Tokësore, Satelitore dhe gjithashtu përmes platformës RAIPLAY. Direktivat e ndjekura për prodhimin e përmbajtjeve të aksesueshme për të gjithë, si për popullsinë minoritare ashtu edhe atë jo-minoritare, ishin ato të traktatit evropian n. 148 “Karta Evropiane e Gjuhëve Rajonale ose të Pakicave, dhe të Ligjit Kombëtar Italian 482 të vitit 1999, dhe Rregullores së saj D.P.R. 345/2001. Përdorimi i teknikave të dublimit dhe titrave në fazën e postproduksionit mund të përdoret për shërbime gazetareske, programe kulturore, dokumentarë, turne me guida, filma vizatimorë, zëra dhe gjithashtu na mundëson të ofrojmë shkolla të të gjitha niveleve falë teknologjive me kosto të ulët, jo vetëm një zinxhir prodhimi të përmbajtjes dixhitale të aksesueshme, por edhe për të favorizuar krijimin e mundësive për prindërit, fëmijët dhe të rinjtë për t'iu qasur gjuhës arbëreshe, objektivi kryesor i përfshirjes së familjeve për të mësuar gjuhën arbëreshe për shembull për të dubluar një film vizatimor me të. zëri i tij nga fëmija i tij, pa cenuar të drejtat e producentit ose autorit të filmit vizatimor, dokumentarit etj. , një aspekt që do të merret parasysh në raport duke ilustruar shkurtimisht të gjithë zinxhirin e vlerës së videos dixhitale.

Gjithashtu do të demonstron se si kjo qasje lejon që të ndërhyjnë dhe të përfshihen edhe ekspertë nga vende të tjera, si dhe mësues lokalë, gjë që ndihmon edhe për një zhvillim të qëndrueshëm socio-ekonomik në këto zona. Ne shpresojmë që studiuesit të zhvillojnë sa më parë shkrimin dhe ortografinë për arbërishten, dhe që në këto programe mos të zëvendësohen fëmijët me Avatar!

BIO: Demetrio Crucitti, tashmë Konsulent i Pavarur, Gazetar i regjistruar në regjistrin e publicistëve të Urdhrit të Gazetarëve të Romës Kryeqytet dhe Lazio, Anëtar i Komisionit të Kodit për Tenderat e Punëve dhe Shërbimeve Publike të Urdhrit të Inxhinierëve të Qytetit Metropolitane të Romës Kryeqytet, President i Fondacionit Salvatore Crucitti Onlus, i krijuar në Romë në vitin 2001, vazhdon angazhimin për mbrojtjen e pakicave gjuhësore në të gjithë Italinë. Në shkurt 2021, pas rreth 40 vitesh, ai përfundoi punën e kryer në RAI Radiotelevisione Italiana S.p.A., një shoqëri kulturore publike e licencuar për shërbimin e Radios, Televizionit dhe Multimedias Publike, e klasifikuar si Drejtues. Karriera e tij si Drejtor i Zyrës Rajonale të RAI-t për Kalabrinë që nga viti 2011 përfundoi në vitin 2021. Ai vazhdon të angazhohet për mbrojtjen e tre Pakicave Historike Gjuhësore të njohura nga Ligji Kombëtar 482/99, të pranishëm në Kalabri: Arbëreshët, greke dhe oksitane.

Zbatimi i ligjit 482, ndikimi i tij: mbështetja e dëshirueshme institucionale

Damiano Guagliardi, *Presidenti i FSHA (Federata e Shoqatave Arbëreshe)*

Njëzet e tre vjet pas miratimit të tij, ligji 482 mund të përkufizohet në zhargonin institucional si Ligj Manifest. Në të ka nene që ligjvënësi që në momentin e diskutimit në sallë duhet t'i kishte shpallur të pazbatueshme sepse ligjërisht nuk zbatohen dispozitat e nenit 3 të Kushtetutës Italiane. Kjo çon në pohimin se, pavarësisht se fryma e ligjit është e favorshme për deklaratat e tij mbrojtëse, praktika e zbatimit mbron çdo mundësi realizimi.

Absolutisht të papërshtatshëm janë artikujt 4 dhe 5 që trajtojnë lëndën e arsimit shkollor dhe artikulli 6 i cili lejon nisma të tilla si ngritja e kurseve gjuhësore dhe kulturave gjuhësore në mbështetje të qëllimit të ligjit.

Në realitet, me ligjin 482 shteti lejon njohje mahnitëse, por fatkeqësisht demagogjike të trashëgimisë kulturore të komunitetit të pranuar në mbrojtje, si rikuperimi i mbiemrave origjinalë ose përdorimi i gjuhës në dokumentet publike, por mbron çdo formë financimi publik të aftë për të siguruar zbatimin e ligjit.

Burimet financiare që jepen çdo vit për realizimin e projekteve specifike janë të papërfillshme dhe shteti, duke vendosur parimin e delegimit në Rajone dhe Bashki, ka refuzuar menaxhimin e drejtpërdrejtë të dispozitave të ligjit, ka “larë duart” si Ponc Pilati.

Artikulli 19 megjithatë, mund të shndërrohet në një mundësi të mirë ndërhyrjeje për minoritetin shqiptar në Itali, një veprim i madh i përbashkët ndërmjet shtetit shqiptar dhe atij italian. Në paragrafin 1 të nenit shkruhet se «Republika promovon [...] në marrëveshje të veçanta [...] me shtetet e huaja, zhvillimin e gjuhëve dhe kulturave [...] në rastet kur [...] kanë ruajtur dhe zhvilluar identitetin social-kulturor dhe gjuhësor të origjinës».

Komunitetet arbëreshe të shpërndara në territorin italian, edhe ato të transferuara në territore të tjera johistorike, hyjnë krejtësisht në objektin e dispozitave të nenit.

Për arbëreshët e Kalabrisë, veprimi i përbashkët mes dy qeverive do të ishte i realizueshëm në një kohë të shkurtër dhe shumë efektiv. Ngritja e institucionit publik QSPA në Shqipëri (Qendra e Studimeve dhe Publikimeve Arbëreshe) dhe Fondacionit të Minoritetit Arbëresh të Kalabrisë mund të çojë drejt një platforme pune të përbashkët në mbrojtjen e gjuhës, rikuperimin e trashëgimisë kulturore – shpirtërore dhe materiale – dhe vlerësimin e saj në fushën e Arsimit, Trashëgimisë Kulturore dhe Turizmit, të njohur njëzëri si sektorë nxitës të ekonomive rajonale.

Damiano Guagliardi lindi në vitin 1950 në San Demetrio Corone (CS) në një familje me origjinë të përrulur arbëreshe. Është themelues i Qendrës Arbëreshe të Dokumentacionit dhe Kërkimit të San Demetrio Corone (1978), si dhe President në periudhën 1980-1981. Themelues në vitin 1981 i Lidhjes Italiane të Minoritetit Shqiptar (Lidma), Kryetar i kësaj organizate nga viti 1991 deri në 1995; Projektues dhe Drejtor i Institutit Ndërkombëtar (bashkëpunim kulturor midis Ministrisë së Kulturës së RPS të Shqipërisë, Bashkisë Mongrassano dhe Lidma) Qendra Ikonografike Arbëreshët e Mongrassanos 1990-1997. Aktualisht është kryetar i FAA – Federata e Shoqatave Arbëreshe, detyrë të cilën e mban që nga viti 2016.

Përcaktimi i niveleve të përdorimit të arbërishtes, transmetimit të saj ndër breza, dhe prioritizimi i faktorëve, si parakusht për zhvillimin e politikave gjuhësore.

Edmond Cane, *QSPA*

Përcaktimi i tendencave të arbërishtes, nëse është në një rënie drastike dhe po arrin nivele shqetësuese rrezikimi, ende është duke u diskutuar, ndërkohë që vonesa e vijueshme e studimeve eksperte bën të pamundur konceptimin e politikave gjuhësore, zhvillimin dhe ndërmarrjen e strategjive dhe veprimeve të koordinuara. Të dhënat empirike nga njëra anë, që janë vëzhguar edhe me sy të lirë, si dhe diskutuar gjerësisht në komunitet, japin tregues se arbërishtja “është në luftë” kundër kohës për të mbijetuar. Të dhënat kërkimore nga ekspedita në qershor 2022 adresojnë sa më sipër. Kërkimi u krye në një hapësirë të konsiderueshme si në numër komunash, në peshën specifike të popullsisë së këtyre komunave, shtrirjes gjeografike si dhe tipologjisë, dhe për më tepër, me të dhëna sasiore dhe cilësore me fokus Kalabrinë. Studime të tilla mbeten ende një nevojë e madhe edhe në të ardhmen. Të dhënat konfirmojnë rënien masive të përdorimit të arbërishtes në ambientet familjare, komunitare dhe profesionale. Një ekzaminim më i hollësishëm nxjerr në pah kursin e rënies, dhe vijimin me ritme të përshpejtuara, duke e kërcënuar seriozisht mbijetesën e arbërishtes. Të dhënat konfirmojnë nga disa këndvështrime se linja e transmetimit të gjuhës mes prindërve dhe fëmijëve të sotëm pothuajse është ndërprerë ose bllokuar në shumicën e zonave.

Gjatë hulumtimit për rivlerësimin e faktorëve, shihet nga njëra anë prioriteti i disa faktorëve të caktuar, si dhe ndërthurja e tyre në lidhje me peshën, kontributin që luajnë për mbështetjen e përdorimit të arbërishtes, apo kërcënimit. Kjo dinamikë ka nevojë të shihet edhe në rrjedhën e kohës, ku vërehet pesha specifike dhe roli në rritje kornizës institucionale shtetërore, dhe rrudhja e vijueshme e bërthamës familjare dhe komunitare. Studime që synojnë identifikimin dhe vlerësimin e faktorëve janë një nevojë thelbësore për konceptimin e politikave gjuhësore të informuara dhe të koordinuara, që mund, por jo vetvetiu, të kontribuojnë në mbijetesën e gjuhës, në shekullin tepër të vështirë të superglobalizmit dhe të rënies masive të gjuhëve minoritare.

BIO: Edmond Cane u diplomua në gjuhë angleze në 1988 në Universitetin e Tiranës. Në vitin 2006-2009 kreu studimet master në Universitetin e Tiranës, dhe në 2016, përfundoi studimet doktorale për gjuhësi shqipe, në fushën e gramatikës, në Akademinë e Studimeve Albanologjike, Institutin e Gjuhësisë dhe Letërsisë. Aktualisht është studiues në Qendrën e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët, Tiranë. Studimet e tij kanë qenë kryesisht në kuadrin konjitivist dhe qasjet me bazë përdorimin, përkundër qasjeve strukturaliste. Ka interes studimor në sferat gramatikore, tipologjike si dhe në gjuhësinë e korpuseve. Në tre vitet e fundit, fokusi i kërkimeve ka qenë në sferën e gjuhëve të rrezikuara, kryesisht për gjendjen dhe kontekstin e arbërishtes në Italinë e Jugut.

Tendencat demografike në komunat arbëreshe në Itali

Francesco Perri, *Vaccarizzo Albanese, Calabria*

Punimi analizon me saktësi absolute trendin demografik të të gjitha bashkive arbëreshe të Italisë, në mënyrë që të nxjerrë në dritë realitetin e situatave të përjetuara që nga viti 1807 deri në ditët e sotme.

Në pjesën e parë, shfaqen regjistrimet dhjetëvjeçare të popullsisë nga viti 1861 deri në vitin 2021; në pjesën e dytë, të dhënat analitike të lëvizjes natyrore dhe fluksit migrator vit pas viti, nga viti 2002 në 2021. Nga studimi del qartë konfigurimi që tregon rrugët e rrjedhat e përfutuara në realitetet e ndryshme arbëreshe në Itali, të paraprirë nga tabela të ndryshme që kanë të bëjnë me të folurën e idiomës së shqipes në familjet e vendeve të sipërpërmendura. Më tej, theksohen shkaqet e ndryshme që ndikuan në shpopullimin e vendeve, si: mungesa e punës, dy luftërat botërore, problemi demografik, plakja e popullsisë, rënia e popullsisë dhe globalizimi me një analizë të pasojës së rrezikut të humbjes së identitetit dhe të gjuhës.

BIO: Francesco Perri lindi në vitin 1947 në Vaccarizo Albanese (CS), një nga fshatrat e Kalabrisë ku zbarkuan populli i Skënderbeut, pasi Shqipëria ra në duart e turqve. Në fshat flitet ende gjuha e lashtë dhe respektohen traditat dhe zakonet arbëreshe. Pasi u diplomua për Ekonomi dhe Tregti, ai iu përkushtua mësimdhënies së disiplinave juridike dhe ekonomike në shkollat e mesme pa lënë pas dore pasionin e tij për historinë vendase, duke hulumtuar me durim në arkivat dhe bibliotekat. Për disa vite iu përkushtua edhe politikës me postet e kryetarit të Bashkisë në Vaccarizo Albanese, Këshilltar si në Bashki, ashtu edhe në Komunitetin Malor "Destra Crati" të Akris, si dhe anëtar i Komitetit të Garantuesve të USL. n.5 e Corigliano Calabro.

Bashkëthemelues (së bashku me mikun e tij Francesco Granata) dhe President i Rrethit Kulturor "Pasquale Scura" dhe, për disa vite, Gjyqtar Pajtues i Vaccarizo Albanese.

Kryetar i QENDRËS STUDIMORE DHE KËRKIMORE "PERRI" të Vaccarizzo Albanese.

Kryetar i Komitetit të Garancive të FAA-së (Federata e Shoqatave Arbëreshe).

Anëtar i Bordit Drejtues të FONDACIONIT të Institutit Rajonal për Komunitetin Arbëresh të Kalabrisë.

Aktualisht i është përkushtuar me kohë të plotë kërkimeve historike. Për më shumë se njëzet vjet ai ka bashkëpunuar, duke marrë pjesë në kërkime dhe duke përfunduar shtypjen e vëllimit të Prof. Marano Vaccarizzo Albanese: Nga origjina deri në ditët e sotme, për të cilën ka shkruar edhe parathënien.

Ai është bashkëpunëtor i ngushtë i shkrimtarit poet DANTE MAFFIA, kandidat për çmimin Nobel për Letërsinë (janarin e kaluar madje e shoqëroi në Japoni, ku u mbajt Festivali Ndërkombëtar i Poezisë me titull "Dante Maffia").

Vitet e fundit është bërë i pasionuar pas leximit të romaneve dhe veçanërisht poezisë.

Gjuha arbëreshe në bashkësitë arbëreshe të Molise-s. Gjendja aktuale.

Fernanda Pugliese, Montecilfone (Campobasso), Molise

Nga një kërkim i fundit, i kryer në bashkëpunim me Profesorë të Universitetit të Montpellier si Prof. Ksenija dhe Leo Léonard, duke synuar botimin e një eseje specifike, doli se gjuha arbëreshe në bashkësitë shqipfolëse të Molise-s është ende e përhapur në popullatën e moshës madhore që praktikon përdorimin e saj gojor, por që përdorimi i saj është i rrezikuar ndër brezat e rinj. Motivi i vërtetë, tashmë i dukshëm në disa fusha, ka lidhje veçanërisht me sistemin shkollor, ku mësimi (i arbërishtes) kryhet në mënyrë sporadike dhe fakultative, zgjedhje këto për të cilat mësuesit e kolegjeve nuk ndajnë të njëjtin mendim. Transmetimi i gjuhës në mënyrën kryesisht gojore nga familjet, po pëson gjithashtu një rënie të fortë, sepse familjet, në shumicën e rasteve, e konsiderojnë gjuhën amtare jo të dobishme për komunikimin zyrtar dhe kanë zgjedhur anglishten si gjuhën zyrtare të botës së globalizuar duke mos i konsideruar ose vlerësuar dallimet kulturore dhe gjuhësore të cilat, në fakt, pasurojnë trashëgiminë e tyre kulturore, historike dhe identitare.

Ajo që duam të vëmë në dukje janë programet dhe strategjitë që, duke përfshirë sferën institucionale dhe publike, mund të futen në përdorim për të ngjallur kuriozitet dhe interes, në mënyrë që gjuha e etërve të bëhet bartëse e vlerave të lashta të përfshira në transformimet e vazhdueshme, edhe me format e reja të komunikimit multimedial që janë inovative nga pikëpamja teknologjike. Këto forma mund të transferojnë gjuhë dhe njohuri, në rastin tonë gjuhën dhe kulturën arbëreshe, që përfaqëson origjinën e historisë së popullsisë që për mbi pesëqind vjet përpara, u vendosën nga Shqipëria në anën tjetër të Adriatikut, për arsye të ndryshme. Duke rikrijuar lidhjet e lashta, ata mbajtën gjallë gjuhën, kulturën, traditat dhe gojëdhënat me rëndësi të madhe historike e shoqërore.

BIO: Fernanda Pugliese jeton në Montecilfone. Profesoreshë e Letërsisë, si dhe gazetare, historiane, eseiste dhe shkrimtare. Themeluese e Revistës Kamastra për Pakicat Gjuhësore të Molise dhe e shoqatës me të njëjtin emër e cila merret me planifikimin dhe menaxhimin e sporteve gjuhësore të Molise, në zbatim të ligjit kombëtar 482 të vitit 1999. Themeluese e programit të lajmeve dygjuhëshe italiane - arbëresh Lajme që transmetohen në kanalin e revistës online AmoliveNews.it. Ka kryer veprimtari trajnuese për punonjësit, ka mbikëqyrur botimin e fjalorit polinomial të të folmeve arbëreshe të Molise-s. Ajo ka kryer studime kërkimore dhe ka qenë anëtare e Komitetit Rajonal të Pakicave Gjuhësore në zbatim të ligjit rajonal 15 të vitit 1996. Me të njëjtin funksion ka marrë pjesë në punën e Komitetit Konsultativ Teknik pranë Kryesisë së Këshillit të Ministrave. Ajo është anëtare e Confemili (komiteti kombëtar federativ për pakicat gjuhësore). Ajo ka marrë pjesë në simpoziume dhe konferenca në Itali dhe jashtë saj si folëse. Janë të shumta botimet specifike, duke pasur parasysh se ajo është diplomuar me një temë mbi poemën Mino të Giuseppe Schiró dhe ka kryer provime të shumta me zgjedhje, të gjuhës dhe letërsisë shqipe në Universitetin e Barit.

Mësimdhënia në arbërisht – kurset ekstrakurrikulare

Ambrogio Bellizzi, *Mësues, Firmo, Calabria*

Ambrogio Bellizzi, i lindur në Firmo, një komunitet arbëresh në provincën e Kozencës, dha mësim për mbi dyzet vjet në shkollën fillore, nga të cilat më shumë se tridhjetë në shkollën e qytetit të tij, duke mbajtur gjithmonë rolin e drejtuesit të funksionit instrumental që lidhet me dijen dhe me ruajtjen e gjuhës dhe kulturës arbëreshe. Ai dha mësim gjuhën amtare, si në orët kurrikulare ashtu edhe jashtëshkollore, duke organizuar punëtori për shkrim dhe lexim, seminare teatrore, duke bashkërenduar aktivitetet e projektit që lidhen me njohjen dhe ruajtjen e gjuhës. Gjatë viteve janë prodhuar materiale të ndryshme mësimore, disa prej të cilave janë mbledhur në botime/vëllime të botuara. Ndër këto: vepra kushtuar lojërave të së shkuarës, *Lojërat dhe lodrat në traditën popullore të Fermës* dhe vëllimi *Kujtimet. Si qemë një her*.